

POZIȚIA LUI ALEXANDRU MOCIONI FAȚĂ DE MEMORANDUM

Alexandru Mocioni (1841–1909) a fost una dintre cele mai proeminente și mai reprezentative figuri din viața publică a românilor din Transilvania după anul 1860. A făcut studii la Pesta, Viena și Graz în domeniul filosofiei și al dreptului. În anul 1865 a intrat în viața politică fiind ales deputat în parlamentul Ungariei. În anul 1867 Transilvania și Banatul intră în perioada regimului dualist austro-ungar. Această perioadă oferă cadrul politic, constituțional necesar unei modernizări a structurilor economice, sociale și culturale din imperiu. Societatea românească din Ungaria a cunoscut în perioada 1867–1914 o creștere economică, o afirmare socială și politică. În planul politicii naționale, însă, „Budapesta a promovat o identitate exclusiv maghiară a statului și a instituțiilor sale, precum și o ideologie naționalistă, ceea ce a nemulțumit naționalitățile, care considerau drepturile individuale insuficiente și doreau o reprezentare de factură colectivă, autonomistă”¹.

Mișcarea politică a românilor din Transilvania și Banat a cunoscut un proces de organizare și modernizare, contestând bazele regimului dualist, cerând recunoașterea lor ca o entitate politică distinctă în cadrul imperiului.

Acțiunea politică a românilor a debutat prin protestele vehemente la adresa uniunii Transilvaniei cu Ungaria. După Pronunciamentul de la Blaj din 1868, în anul 1869 s-au constituit cele două partide românești, Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria, condus de Alexandru Mocioni, și cel din Transilvania, condus de Ilie Măcelariu. Adoptând tactici diferite, pasivismul în Transilvania și activismul în Banat, cele două partide au intensificat radicalizarea naționalismului românesc.

Alexandru Mocioni a fost doctrinarul și teoreticianul politicii naționale a românilor, gânditor politic al cauzei românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Între ideile sale social-politice putem enumera: egalitatea în drepturi pentru popoarele din imperiu, soluționarea problemei naționale, sentimentul național, ideea națională, conștiința națională, critica dualismului, negarea supremației națiunii maghiare, educarea politică a românilor, formarea conștiinței politice a românilor, problema votului universal, triumful politicii dreptului, educarea culturală a poporului român, gravitarea Transilvaniei spre România, dar mai ales lupta pentru libertate națională.

Activitatea politică a lui Alexandru Mocioni, ideile democrației și libertății, au fost rezultatul analizei profunde a relațiilor sociale din Transilvania și Banat după 1860. Principala sa idee politică, legată de legile progresului omenesc, a fost aceea de rezolvare a problemei naționale a românilor în sec. al XIX-lea.

Alexandru Mocioni, cel mai distins membru al familiei și una dintre cele mai luminate și mai reprezentative figuri din viața publică a românilor din Ungaria și Transilvania, în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, s-a născut la 4 noiembrie 1841 la Pesta. Este fiul

¹ Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară, Vasile Vese, *Manual multifuncțional de istorie modernă a României*, Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, Programul Phare pentru Democrație Cluj, 1997, p. 153.

lui Mihai și al Ecaterinei Mocioni. În casa părinților a primit o educație aleasă sub îndrumările mamei sale și ale studentului Atanasie Marienescu, doctor în drept, apoi consilier la Curtea de Apel din Oradea și, în cele din urmă, membru al Academiei Române.

Studiile secundare le-a făcut la liceul călugărilor Piarști din Pesta, iar cele juridice, începute la Universitatea din Pesta, unde a stat un an, sunt continuate timp de 3 ani la Viena și terminate la Graz, unde și-a luat și doctoratul. Autorul monografiei familiei Mocioni, Teodor Botiș, povestește, după informațiile primite de la Eugen Mocioni, fratele lui Alexandru Mocioni, că la școlile din Pesta a ajuns uneori în conflict cu profesorii și cu colegii unguri. Era o fire încăpățânată și un naționalist înflăcărat. Într-o discuție aprinsă asupra problemei naționalităților era să fie aruncat pe fereastră, dar i-au sărit în ajutor colegii săi români.

Transilvania, privită dinspre Țara Românească și Moldova e văzută ca și „ținuturile de peste munți”, iar din Câmpia de Vest ca și „țara de peste păduri”. Este o regiune care a participat mai mult la istoria Europei Centrale decât la istoria peninsulei Balcanice. Această „cetate de munți” a avut o istorie interesantă și zbuciumată în mileniul al doilea al omenirii. În epoca modernă în Transilvania aristocrația era maghiară, burghezia în mare parte era germană, iar majoritatea țărănimii era românească. Acest amestec inegal, caracteristic Transilvaniei, a generat frustrări mai ales în ceea ce-i privește pe români.

Banatul a avut o relativă autonomie datorită faptului că a fost un teritoriu de graniță cu funcție militară corespunzătoare. În comparație cu Transilvania, cristalizată de secole în structurile sale etnice și politice, Banatul e o frontieră în mișcare. Dacă în Transilvania românii, un popor de țărani, au fost dominați de aristocrația maghiară, în Banat tensiunile etnice, deși au existat, nu au cunoscut o așa mare amploare.

La 1600 Mihai Viteazul a adunat cele trei țări române într-un ansamblu unitar. Dar „pe români avea Mihai Viteazul să-i unească în secolul al XIX-lea, devenind marele simbol al aspirației românilor spre unitate. La 1859 și la 1918 România s-a făcut sub semnul lui Mihai Viteazul”².

La 1848 principatul Transilvaniei aparținea Austriei. În primăvara anului 1848, în Transilvania, între români și maghiari s-au dat lupte grele. Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania a fost de fapt o continuare firească a revoluțiilor europene. În același timp revoluția românească din Transilvania a fost răspunsul la hotărârea dietei maghiare de la Pozsony de a uni Transilvania cu Ungaria. La marea adunare de la Blaj din 3–5 mai 1848 poziția românilor a fost expusă de către Simion Bărnuțiu. El spunea despre această unire următoarele: „uniunea nu e nimic mai puțin decât contopirea pe care o doresc ungurii de mult; adevărat ungurii vor, prin uniune, să șteargă deocamdată privilegiile Ardealului și împreună cu privilegiile să strângă pe toate popoarele, ca să facă din toate numai o națiune care să se numească națiunea cea mare și tare ungurească”. Bărnuțiu ajungea la concluzia că uniunea „pentru unguri e viață, moarte pentru români; pentru unguri, libertate nemărginită, pentru români, servitute eternă”. De altfel el continua spunând că „Ardealul e proprietate adevărată a națiunii române”³. După 1848 românii doreau o Transilvanie autonomă, provincie într-o Austrie federalizată și tratarea lor pe picior de egalitate cu celelalte națiuni.

Reinstaurarea regimului absolutist habsburgic este o consecință directă a înăbușirii Revoluției de la 1848–1849. Reintroducerea regimului habsburgic nu a adus românilor, fideli Curții de la Viena în anii revoluției, rezultatele așteptate. Ba mai mult, „reforme au fost anulate, iobăgia reinstalată, iar Avram Iancu, ai cărui oșteni se luptaseră cu revoluționarii maghiari în numele și pentru folosul împăratului, a fost arestat”⁴. Caracterul conser-

² Lucian Boia, *România. Țară de frontieră a Europei*, București, Ed. Humanitas, 2002, p. 66.

³ Ioan Chindriș, *Simion Bărnuțiu, suveranitate națională și integrare europeană*, Cluj-Napoca, 1999, Discursul de la Blaj, p. 79 și urm.

⁴ Vlad Georgescu, *Istoria românilor, De la origini până în zilele noastre*, Ediția III-a, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 169.

vator al acestui regim s-a întărit treptat. Masele românești din Transilvania, cu toate sacrificiile făcute în timpul revoluției, au fost supuse, în continuare, unei duble exploatare, cea socială și cea națională. Românii, deși populație majoritară care ocupă zone compacte și întinse, erau despărțiți între ei prin separare administrativă. Principatul Transilvaniei era separat de Banat, de Crișana și Maramureș (părțile ungurene) și de Bucovina. Principiul „divide et impera” era aplicat consecvent. Înăbușirea revoluției nu a adus liniștea în imperiu. Țărănia, întrezărind drepturile și libertățile proclamate în timpul revoluției și unele dintre ele promise de casa imperială, nu s-a supus orbește intereselor nobilimii de a restabili condițiile de exploatare dinainte de 1848. Situația social-economică a Imperiului se agrava. Actele de nesupunere erau încă frecvente și un alt incendiu revoluționar putea izbucni oricând. Autoritățile locale, nobilii și împăratul erau conștiente de acest fapt. În aceste condiții, Viena s-a văzut nevoită să acorde patentele din 1853 (aplicabile Banatului, Crișanei, Maramureșului și altor provincii ale Imperiului). Începând din 1854 ele au fost aplicate și în Transilvania. Patentele imperiale „extindeau, în comparație cu legea de la 1848, emanciparea de sub dependența feudală și asupra jelerilor (țărani fără pământ), înființau tribunele speciale pentru judecarea proceselor dintre foștii iobagi și foștii stăpâni” ș.a. Patentele amintite au contribuit la dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură, la creșterea producției agricole pentru piață, ele nu prevedeau împroprietărirea cu loturi noi de pământ, ci răscumpărarea eliberării țăranilor – care, în marea lor majoritate, neputând îndeplini această condiție, rămăneau pe mai departe dependenți, în forme noi, față de proprietarul moșiei. Frământările sociale și naționale din Transilvania erau influențate în mare măsură de desfășurarea evenimentelor de peste Carpați, în special de lupta pentru unirea Principatelor, pe care masele populare au legat-o în mod direct de înfăptuirea unor reforme sociale profunde – în primul rând reforma agrară.”⁵

Înfrângerile pe care le-a suferit pe plan extern în războiul franco-italo-austriac (1859), care s-au soldat cu pierderea provinciilor italiene Toscana, Modena și Lombardia i-a silit pe conducătorii imperiului să ia o serie de măsuri pentru a asigura liniștea în interiorul granițelor. Așa se face că, începând din 1860, Viena instituie un regim mai liberal care a început cu restabilirea drepturilor provinciilor de dinaintea revoluției, introducând unele reforme constituționale. În 1861, se trece de la centralizarea administrativă la acordarea autonomiei provinciilor monarhiei.

Secolul al XIX-lea a fost supranumit „secolul națiunilor”. Coordonata majoră a tuturor românilor a fost realizarea idealului național. Ideea majoră în cadrul teoretic, dar și practic a luptei de emancipare națională a fost câștigarea dreptului natural de a avea o patrie.

În Transilvania, în secolul al XVI-lea, se observă polarizarea societății între națiunile privilegiate ale maghiarilor, secuilor și sașilor și națiunea discriminată a românilor. Aici termenul de națiune are un dublu sens politico-juridic, de origine medievală și altul etnic care desemnează o comunitate numeroasă și stabilă având în comun originea, limba, teritoriul, portul, datina, credința și ocupațiile. Se vede că „o națiune – nerecunoscută juridic – este supusă altei națiuni – recunoscută ca dominantă – sau o națiune (românii) se află în gravă servitute față de alta (ungurii).”⁶ În evul mediu, românii din Transilvania s-au manifestat printr-o solidaritate etnică. Un semn al acestei solidarități a fost conștiința națională care, la un moment dat, a stat la baza luptei pentru emanciparea națiunii întregi, iar în acest moment „se poate spune că s-a trecut de la națiunea medievală la națiunea modernă (activă, unitară, conștientă de rolul și de „misiunea” ei).”⁷ La români, sentimentul național a început să se manifeste cu putere încă din secolul al XVIII-lea. El a devenit o armă de luptă politică.

⁵ Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, *Istoria României*, compendiu, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 377.

⁶ Ioan Aurel Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII–XVI*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 127.

⁷ *Idem*, p. 145.

Trezirea conștiinței noastre naționale s-a manifestat în Transilvania prin cuvântul și acțiunea politică începută de episcopul Ioan Inochentie Micu Klein, care a trecut de la conceptul medieval al națiunii la cel modern. În activitatea episcopului greco-unit Inochentie Micu Klein, „obiectivul principal, exprimat curajos prin petiție după petiție adresate Curții de la Viena și Dietei din Transilvania, era de a ridica românii la un statut de egalitate cu cele trei națiuni privilegiate”⁸. Noțiunea de „român” a fost pomenită pentru prima dată în Palia de la Orăștie (1582) într-o carte apărută în ambianța Reformei. La Inochentie Micu „națiunea reprezintă, în raport cu structurile sistemului politic, accepțiunea, de națiune politică, dar indiscutabil și un nou tip de solidaritate întemeiată pe legături non-medievale, etnice, moderne.”⁹

Nevoia cea mai importantă a națiunilor din Europa Centrală și de Est în secolul al XIX-lea a fost „identitatea națională, nu libertatea, iar faptul că acestea două au coincis în unele locuri, a fost pur și simplu o șansă istorică. Acolo unde nu au coincis, nevoia de identitate națională a fost mai puternică”¹⁰

La 1848, revoluția maghiară a intrat în conflict pe de o parte cu austriecii, dar și cu alte națiuni între care românii, croații, slovaci și sârbii, pentru că „paragrafele naționale din programul revoluției maghiare au pus-o în conflict cu națiunile care, potrivit lor, urmau a fi înglobate în viitoarea Ungarie istorică.”¹¹ Activitatea pentru realizarea Daco-României a fost în decursul epocii moderne un înalt ideal al tuturor românilor. El se manifestă cu mare putere în anii 1848–1849, când „în războiul civil de eliberare națională a românilor care a sfârșit Transilvania, însângărând-o, s-a murit cu arma în mână pentru realizarea Daco-României.”¹²

Pentru prima dată în istoria lor, în 1863, „românii transilvăneni deveneau faptic, din *misera plebs contribuens*, națiune politică participantă direct la procesul de administrare, de exercitare a justiției, de legiferare, chiar dacă proporția aceste participări, croită la Viena, nu a fost pe măsura ponderii sale numerice.”¹³ Dieta românească de la Sibiu a dezbătut 11 proiecte de legi, dar cel mai semnificativ proiect a fost cel referitor la recunoașterea politică a națiunii române. Această lege „statomnică într-un cadru legal care făgăduia națiunii române perspective mai largi de dezvoltare, recunoașterea acestui statut politic al națiunii de către puterea stăpânitoare habsburgică”¹⁴ reprezintă un moment hotărâtor în afirmarea națiunii române în drumul ei firesc al câștigării dreptului natural de făurire a idealului național.

Românii din Transilvania erau amenințați de tendințele naționalismului germano-austriac și maghiar. Aspirațiile naționale românești, preocupările de problemele națiunii apar ca o reacțiune contra acțiunilor naționaliste ale celor de mai sus. Pericolul deznaționalizării în Transilvania era din ce în ce mai mare, mai ales după încheierea pactului dualist din 1867. Alexandru Mocioni se arată ca un luptător atașat profund intereselor națiunii sale pentru câștigarea drepturilor naturale ale românilor.

Pentru soluționarea problemei naționale sunt posibile două modalități: o rezolvare pe bază de *drept* sau o rezolvare pe baza *bunului plac*, a volniciei: „volnicia, ca și puterea de fantezie a omului e fără margini și astfel lupta cu argumente contra ei e cu neputință”. Dacă

⁸ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700–1868*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, p. 37.

⁹ Pompiliu Teodor, *Cristalizarea și afirmarea națiunii române. Iluminism și națiune*, p. 301, în *Națiunea Română. Geneza. Afirmare. Orizont contemporan*, Coordonator Ștefan Ștefănescu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984.

¹⁰ Alina Mungiu-Pippidi, *Transilvania subiectivă*, Ed. Humanitas, București, 1999, p. 17.

¹¹ Camil Mureșanu, *Europa modernă*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1997, p. 65.

¹² Gelu Neamțu, *Revoluția democratică de la 1848–1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol. I, Ed. „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p. 917.

¹³ Simion Retegan, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861–1863*, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 10.

¹⁴ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863–1864)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 127.

parlamentul dorește să rezolve problema națională pe baza dreptului atunci soluționarea ei depinde de două condiții. Prima condiție este „să vină în clar cu întrebarea, care sunt postulatele îndreptățite, ce urmează din esența vocii naționale”¹⁵, iar a doua, că oricare ar fi convingerile noastre postulatele îndreptățite în ceastă privință sunt de aceeași natură la o naționalitate sau alta și de aici provine principiul egalei îndreptățiri.

În ziarul „Drapelul” din Lugoj se spunea: „Primul care a înălțat în cugetarea obștească pe români ca subiect de drept în patria lor, a fost Inocențiu Clain-Micul, determinând caracterul luptei politice a înaintașilor noștri în cursul veacului al XVIII-lea până în pragul mării treziri din veacul al XIX-lea. *Primul care a înălțat naționalitatea la izvorul tuturor drepturilor omenești a fost Simion Bărnuțiu*, stabilind ca teză fundamentală catehismului nostru politic, că viața popoarelor este condiționată prin libertatea națională, teză care a fructificat cugetarea și simțirea politică a generațiilor ce au urmat după marile cutremure ale anului 1848. *iar primul care a fixat în mod clar, neîndoios și precis calea ce avem să o străbatem în viitor a fost Alexandru Mocioni*, de la care derivă dogma armoniei complete între condițiile esențiale ale vieții naționale cu postulatele implacabile ale vieții de stat modern”¹⁶.

Acțiunea politică românească din perioada dualistă a debutat prin protestele adresate în problema uniunii Transilvaniei cu Ungaria. În mai 1868, cu ocazia aniversării revoluției de la 1848–49, George Barițiu redactează Pronunciamentul de la Blaj, act politic care cere restaurarea autonomiei Transilvaniei și revenirea la legislația Dietei de la Sibiu.

Anul 1869 a însemnat constituirea celor două partide naționale, care grupează într-o structură politică modernă elita românească: Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria, condus de Alexandru Mocioni, și Partidul Național al Românilor din Transilvania, în frunte cu Ilie Macelariu.

Cel care a înțeles necesitatea organizării românilor din Banat și Ungaria într-un partid politic a fost Alexandru Mocioni. Străduințele sale în acest sens au fost înțelese de țărănimea, burghezia și intelectualitatea română. În ziua de duminică 26 ianuarie (7 februarie) 1869 are loc Adunarea Națională de la Timișoara. Intelectualitatea română a fost convocată la această „conferință frățească” de către Antoniu Mocioni, unchiul lui Alexandru Mocioni, președintele Clubului parlamentar român din sesiunea 1865–1868. Adunarea, formată din peste 500 de reprezentanți, a dat un vot de încredere parlamentarilor români din dieta trecută și a cerut ca proiectul elaborat în chestia naționalităților să fie susținut și mai departe. Alexandru Mocioni prezintă și susține proiectul de program al partidului.

Nicolae Iorga spunea despre crearea „Partidei Politice Naționale că avea de scop smulgerea prin activitatea parlamentului și pe toate căile legale, în marginile strictului ideal național, a drepturilor elementare pentru națiune. Și se enunțau principii ca *numai națiunea care știe să lupte pentru libertatea sa o va poseda întreagă*.”¹⁷

Datorită faptului că nu au recunoscut dualismul, tactica adoptată de ardeleni era pasivismul politic respectiv neparticiparea la alegerile parlamentare. Românii din părțile vestice, în schimb, adoptă activismul, ei nu contestă, în principiu, apartenența lor administrativ-teritorială la Ungaria, ci doar atitudinea Ungariei față de naționalități, nerecunoașterea lor ca entitate autonomă cu drepturi colective. Pasivismul și activismul erau de fapt două aspecte pe fondul luptei naționale, iar „vreamea și împrejurările politice din Ungaria le ceruseră când pe una, când pe cealaltă, până când, la începutul veacului, activismul cucerește cea mai mare parte a luptătorilor naționali ardeleni.”¹⁸ În momentul în care generația lui Barițiu

¹⁵ Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Fundația pentru literatură și artă, Regele Carol II, 1939, p. 125.

¹⁶ „Alexandru de Mocioni”, în „Drapelul”, Lugoj, 1909, nr. 33, 21 martie/3 aprilie.

¹⁷ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (De la mișcarea lui Horea până astăzi)*, vol. II, București, 1915, p. 247.

¹⁸ Ion Bulei, *Viața cotidiană în timpul lui Carol I, lumea românească 1901–1908*, Ed. Trotinis, București, 2004, p. 135.

și Rațiu s-a stins, iar Alexandru Mocioni participa tot mai puțin la viața politică, o nouă generație de oameni politici care vorbește în numele națiunii române din Transilvania și Ungaria își face apariția pe scena politică pentru apărarea intereselor românești în parlamentul Ungariei.

În anul 1881, cele două partide ale românilor din monarhia austro-ungară se unesc într-un singur partid, numit Partidul Național Român, care a adoptat un program respectat până în 1905. Acest program intransigent nu lăsa nici o apropiere de un posibil dialog cu guvernul. Tactica adoptată în 1881 rămâne activismul pentru bănățeni și pasivismul pentru ardeleni. Dar după 1887 și bănățenii trec la pasivism datorită rezultatelor slabe obținute în alegerile parlamentare. Se observă radicalizarea naționalismului românesc. Începând cu anul 1884, odată cu apariția gazetei „Tribuna”, de la Sibiu, se afirmă o nouă generație numită „Tribuniști”, reprezentată de Ioan Slavici și Eugen Brote. Tribuniștii se orientează spre o colaborare cu celelalte națiuni din Ungaria și au în vedere o reorganizare a imperiului pe baza autonomiei etnice, prefigurând astfel proiectele de după 1900 ale „federaliștilor”.

Petiționarismul românesc a apărut odată cu mișcarea națională și a reprezentat mult timp calea folosită de conducători pentru a face cunoscute instituțiilor statului dezideratele sociale, politice și culturale. Multă vreme în fruntea mișcării au fost episcopii români, biserica fiind mult timp factorul coagulant al mișcării naționale. Religia a contribuit în estul Europei la conturarea identității etnice. Începutul l-a făcut episcopul greco-catolic Ioan Inochentie Micu Klein. Momentul de referință a fost ampla lucrare *Supplex Libellus Vachorum* din 1791.

După 1800, mișcarea națională din Imperiul Habsburgic a avut ca trăsătură comună încercarea naționalităților de a restabili autonomia provinciilor pe baza principiilor democratice europene și acordarea de drepturi naționale pe baza unui regim constituțional.

Simion Bărnuțiu ridică pe o treaptă superioară petiționarismul românesc, dându-i un colorit revoluționar, îmbinând revendicările sociale cu cele politico-naționale. La 3/5 mai 1848 „Petițiunea Națională” are forța dată de către națiune, reprezintă saltul calitativ în mișcarea națională.

La 1866 Memorandul semnat de George Barițiu și Ioan Rațiu alături de 1493 de reprezentanți ai românilor marchează un nou moment în mișcarea memorandistă.

După Pronunciamentul de la Blaj valul petițiilor și memoriilor românilor atrage atenția opiniei publice europene. Memoriul redactat după conferința din 1881 în limbile română, maghiară și franceză a avut un răsunet puternic în presa din România, Ungaria, Italia, Franța, Austria, Belgia, Olanda, Spania, Anglia și Țările Scandinave.

Deceniul al nouălea al secolului XIX a adus profunde transformări în mentalitatea politică a românilor din dubla monarhie. Se observă treptat, dar ferm că o nouă generație de politicieni se impun în cadrul politicii Partidului Național Român. Apare generația „tribuniștilor”, între care Eugen Brote și Ioan Slavici care încep să reprezinte un curent mult mai radical față de linia moderată reprezentată de George Bariț, Vinčențiu Babeș și Alexandru Mocioni. Noua generație înțelege faptul că dualismul austro-ungar nu mai este doar o experiență de scurtă durată și că guvernul maghiar nu dorește nici într-un caz să discute problema autonomiei Transilvaniei. De aceea noua grupare din cadrul partidului se pronunță pentru atragerea țăranilor la mișcarea politică, pentru întărirea legăturilor cu regatul României și mai ales doresc o colaborare cu slovacii, cehii, și alte naționalități din imperiu.

În același timp românii încep să înțeleagă și faptul că din punct de vedere politic împăratul i-a abandonat definitiv în favoarea maghiarilor. Curmând șirul petițiilor conducătorii românilor hotărăsc alcătuirea unui nou „pronunciament” „de anvergură, legitim și reprezentativ, protestatar și revendicativ, cu alte cuvinte un *memorand*, nu o petiție.”¹⁹

Ideea unui memorandum adresată împăratului Francisc Iosif a avut-o directorul „Gazetei Transilvaniei”, Aurel Mureșianu, în articolele publicate la începutul anului 1885.

¹⁹ *Istoria României, Transilvania*, vol. II (1867–1947), Ed. George Barițiu, Cluj-Napoca, 1999, p. 514.

După Conferința națională din 7–9 mai 1887 alcătuirea Memorandumului a reprezentat o problemă fundamentală în activitatea politică a românilor bănățeni și transilvăneni. Comitetul Central al PNR a urmărit în permanență pe o durată de mai mulți ani elaborarea acestui program de luptă care trebuia adresat mai ales opiniei publice europene și Curții de la Viena. După cum spune George Barițiu: „Cestiunea aceasta o ventilăram și cu alți bărbați integri și zeloși. Aceștia cred că administrațiunea politică (ungurească) precum este și foarte cătrănită de ură și de urgie asupra noastră, cu nici un preț nu va suferi ca poporul român să fie prezentat undeva ca atare prin delegați proprii, cu atât mai puțin prin acest comitet.”²⁰ Rând pe rând, începând din 1884 cu elaborarea acestui act politic au fost însărcinați Vincențiu Babeș, apoi Aurel Mureșianu, Ioan Slavici și Iuliu Coroianu. De asemenea s-au mai îngrijit de textul Memorandumului și Ioan Rațiu și George Pop de Băsești. Au fost prezentate mai multe variante, iar în ședința comitetului central din 22–25 decembrie 1888, din procesul verbal reiese că: „Comitetul află că în ambele proiecte sunt depuse aceleași puncte de vedere și sunt pătrunse de aceeași idee. Dorește deci, ca autorii să combineze împreună lucrările sale și să se învoiască asupra combinării ambelor lucrări, așa, că din considerarea lor să rezulte unul cât se poate de perfect.”²¹

Atât Alexandru Mocioni cât și Vincențiu Babeș se gândiseră la alcătuirea unui Memorand care să nu se adreseze monarhului, ci opiniei publice vest europene. De asemenea în anul 1890 Alexandru Mocioni a purtat discuții cu J. Szapary pentru o încercare de rezolvare a problemei naționale românești. De aceea Alexandru Mocioni a căutat să amâne tipărirea și înaintarea Memorandumului către împărat. Alexandru Mocioni spera într-un compromis româno-maghiar, dar el a făcut o greșeală pentru că el „nu a sesizat în sloganele politice ale Partidului Independenței că în fapt se urmărea numai îmbunătățirea statutului Ungariei în statul dualist și nu ruperea de el.”²² În ședința Comitetului național de la Sibiu din 11/23 octombrie 1891, Alexandru Mocioni a fost atacat pentru „dualismul maghiaro-român, pentru faimele depactări și pentru apropierea lui de Miron, fiind nevoit să declare că se supune necondiționat hotărârilor comitetului.”²³

La începutul anului 1892 se organizează Comisia care să studieze situația prezentării Memorandumului și să elaboreze un raport către conferința națională, comisie compusă din 40 de membri între care se numără și Alexandru Mocioni, adversar al prezentării Memorandumului fără amânare.

În această ședință: „la anul 1892 în Adunarea alegătorilor români, ținută în 21 ianuarie la Sibiu s-a decis subșternerea cât mai curând a memorandumului votat încă în adunarea din anul 1890. Venise la această adunare prima oară și dr. Mocsonyi care în răstimp de 10 ani nu se prezentase neciodată în adunarea alegătorilor români. Precum Babeș împiedecase până aci mișcarea practică a acestor adunări, așa acum dr. Al. Mocioni venise pentru a împiedea subșternerea memorandumului sub cuvânt că nu e oportun a întreprinde prezentarea lui. La întrebarea mea, când va fi privit acest pas a fi oportun?, el a răspuns ca să așteptăm până când ne va chema Maiestatea Sa. Mocioni nu a mai putut aduce alte obiecțiuni. (Pag 315)”²⁴ Conferința națională a PNR s-a deschis la Sibiu la 8/20 ianuarie 1892.²⁵ Principala

²⁰ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885–1897)*, Ed. Dacia, Cluj, 1973, George Barițiu către Francisc Hossu-Longin, Sibiu, 14 august 1887, p. 104.

²¹ *Idem*, *Proces verbal*, Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române, Secția Arhiva istorică, Fond G. Barițiu, doc. nr. 271, p. 104.

²² Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petitionalismului românesc*, Ed. Fundației Culturale Române, 1992, p. 159.

²³ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 81, Biblioteca Central Universitară Cluj, mss, George Pop de Băsești, vol. I, f. 72–73 (scrisoarea lui Eugen Brote către G. Pop de Băsești din 28 octombrie 1891).

²⁴ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.*, din „Însemnările autobiografice” (1895) ale lui Rubin Pațița, p. 333.

²⁵ Vezi pentru lucrările conferinței T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 489–513; „Tribuna”, IX (1892), nr. 6 (9/21 ianuarie), nr. 7 (10/22 ianuarie), nr. 8 (11/23 ianuarie) și nr. 9 (12/24 ianuarie).

problemă discutată și în care existau divergențe a fost aceea a Memorandumului. În data de 9/21 ianuarie, în legătură cu Memorandumul a avut loc o înfruntare a celor două puncte de vedere ale lui Alexandru Mocioni și Eugen Brote. Pentru Eugen Brote este: „poate, momentul culminant al carierei sale politice, acum, când demonstrează, într-un discurs care i-a impresionat pe cei de față că Memorandumul trebuie să se aștearnă fără amânare.”²⁶ Această conferință din ianuarie 1892 s-a remarcat prin faptul că a pus capăt în sfârșit anilor de șovăieli, discuții și nehotărâre în privința momentului de prezentare a Memorandumului.

Majoritatea comisiei și-a impus punctul de vedere hotărând prezentarea Memorandumului cât mai repede deoarece „doar calea aceasta ne mai stă deschisă pentru solicitarea asanării situației atât de fatală pentru popoarele patriei. Vedem că proiectul de rezoluție (hotărârile) redactat în 6 puncte de Alexandru Mocioni însuși e votat în unanimitate și cu mare însuflețire”²⁷.

Principalul redactor a rămas Iuliu Coroianu, iar Eugen Brote l-a tradus în limba germană și maghiară. La 25 martie 1892 *Memorandumul românilor din Transilvania și Ungaria* era terminat și asumat de către conducătorii mișcării naționale române între care regăsim pe Ioan Rațiu, George Pop de Băsești, Eugen Brote, Vasile Lucaciu, Septimiu Albini și Iuliu Coroianu. Memorandumul a fost tipărit în 7500 exemplare în limba română, 700 în limba franceză, 700 în limba italiană și 500 în limba germană. La 28 mai 1892 o delegație de peste 300 de români a cerut la Viena să fie primită de către împărat pentru a-i înmâna acest document. Această delegație se adresează însă împăratului Austriei și nu regelui Ungariei. Românii consideră cererile din Memorandum cu atât mai legitime „cu cât în Austria propriu-zisă, principiile autonomiei provinciale și ale egalei îndreptățiri a naționalităților sunt nu numai recunoscute, ci și puse în practică.”²⁸ Însă Frantz Joseph înștiințat de către primul ministru al Ungariei Szapory despre acest eveniment refuză să primească delegația și românii sunt obligați să lase textul Memorandumului în plic închis șefului cancelariei personale a împăratului. După cum arată Ioan Slavici “împăratul nu a putut să primească după formele constituționale deputațiunea venită la Viena, ca să-i prezinte Memorandumul, dar scopul era atins mai ales după ce guvernul ungar își pierduse bunul cumpăt și aruncase în temniță ori alungase peste hotare pe membrii Comitetului Central.”²⁹ Acest document în care mulți români își puneau speranțe a ajuns nedeșfăcut la Ministerul de Interne al Ungariei. Se văd practic două lucruri foarte importante care sunt pe de o parte o gravă incapacitate de guvernare a autorităților statului dualist, iar din alt punct de vedere era clar că dualismul austro-ungar era de nezdruccinat cu toate că se putea vedea că se îndreaptă spre disoluție. Se părea că era o gravă înfrângere pentru români, însă textul Memorandumului începe să devină cunoscut în întreaga Europă, iar în urma acuzelor maghiare și a procesului de la Cluj din 1894 cauza românilor din Imperiul Austro-Ungar devine o problemă europeană. Acest lucru se va vedea mai ales după sentințele la condamnare la ani grei de închisoare, hotărâre care martirizează pe principalii conducători ai Memorandumului.

Vorbind despre procesul care urma să se desfășoare la Cluj ziarul „Dreptatea” sublinia că: „Nu mai e vorbă, e fapt. Comitetul Central al Partidului Național va fi tras înaintea barei judecătorești și va fi condamnat la temniță. Ceea ce acum se făurește nu înseamnă altceva decât *a suspiciona și a condamna un întreg popor*. Procesul memorandumului nu e un proces de presă, nu e o acțiune împotriva unor singuratici care nu sunt pe placul stăpânirii, ci este un *act de prigonire împotriva unui popor întreg*. Stăm îngroziți, căci vedem prăpastie deschizându-se naintea noastră și singurul ajutor suntem noi înșine.”³⁰

²⁶ Lucian Boia, *Eugen Brote (1850-1912)*, București, 1974, p. 84.

²⁷ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 59.

²⁸ Aurel C. Popovici, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, Traducere din limba germană, cu o prefață de Petre Pandea, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939, p. 135.

²⁹ Ioan Slavici, *Românii din Ardeal*, București, Minerva, Institut de Arte grafice și editură, 1910, p. 120.

³⁰ „Dreptatea” nr. 63 din 22 martie / 3 aprilie 1894, articol „Procesul Memorandumului”.

Între alte ziare „Dreptatea” explica motivele înaintării Memorandumului către Tron și opinia publică europeană, denunțând excluderea românilor din viața politică a țării în mod voit și deliberat de către sistemul nedrept și inechitabil adoptat în parlamentul Ungariei care nu recunoștea existența națiunilor nemaghiare: „Prin conclud al Conferinței Naționale s-a decretat pasivitatea neamului românesc din Ungaria, Banat și Transilvania față de alegerile dietale. Atât împărțirea nedreaptă a cercurilor electorale, și neegalitatea censului cât și opresiunea organelor guvernului justifică pe deplin această ținută a noastră. N-avem nici încredere în factorii constitutivi și nici nu vedem în ei reprezentanța voinței țerii.”, dar „fiind că suntem excluși din Parlament trebuie să dezvoltăm o activitate înzecită pe celelalte terene și să nu lășăm să treacă nici o ocasiune fără de a ne afirma în mod demn și impozant.”³¹

În același timp mai multe ziare maghiare, începând cu cele oficiale, oficioase și pro guvernamentale, prezintă fondul adevărat al problemei naționale românești din monarhia austro-ungară: „Chestiunea românească nu e o chestie de cultură, nici etnică, nici administrativă, nu e economică, ci în prima linie și mai presus de toate ea e o chestiune de proteste (hotalmi kerdes). Lor le trebuie altă patrie – zice – ca apoi să o unească cu patria lor de peste munți. Din corpul Ungariei voiesc ei să rupă a patra parte. Vreau să răstoarne un stat de o mie de ani. Constituțiunea voiesc sa ne-o sfășie. *Asta-i tot ce doresc concetățenii noștri olași.*”³²

Nicolae Iorga vorbește despre antagonismul româno-maghiar al acestei perioade, dar nu numai: „Țintele noastre și țintele lor se exclud. Ei sunt datori față de dâșii să fie precum sunt. Noi suntem datori față de noi să fim cum suntem. Natural, constatăm toate călcările de drept; este datoria noastră. Pentru dâșii este o nenorocire că nu-și pot servi interesele naționale decât prin călcări de lege. E o scădere a lor, *pe care, dacă o înțelegem, n-o putem ierta, și suntem datori să nu o iertăm*, suntem datori s-o semnalăm, *cum suntem datori să luptăm împotriva ei*. Dar să-și închipuie cineva că de la o bucată de vreme o să se poată crea unguri mai *cuminți* decât acum, e o greșală.”³³

Între chestiunile mult dezbătute în societatea românească din Transilvania și Ungaria după 1865 se numără prezența românilor la Dieta de încoronare, crearea unui partid național, tacticile politice de adoptat (activismul sau pasivismul), și prezența unui Memorandum tronului. În ceea ce privește activitatea politică, Alexandru Mocioni reprezintă în deceniul al VII-lea activismul, trecând în deceniul al optulea înspre pasivism, în contradicție cu mișcarea generală din imperiu care începe prin pasivism politic și evoluează spre activism.

De asemenea și în privința Memorandumului este pentru prezentarea lui către suveran, dar la momentul oportun. Aici, în această privință, între Mocioni și alți conducători români a intervenit o deosebire fundamentală de optică. De aceea Alexandru Mocioni ori nu a fost bine înțeles, ori nu a știut să explice felul în care înțelegea el această problemă, ori a fost acuzat în mod nedrept de oportunism sau mai grav, de trădare a intereselor naționale. Sau poate că nu credea în acele momente nici într-o soluție de federalizare – ca A.C. Popovici mai târziu – și nici în posibilitatea desprinderii teritoriilor locuite de români de Austro-Ungaria. În 1894 apăruse în Germania cartea lui Eugen Brote „Un memoriu politic. Cestiunea românilor din Transilvania și Ungaria”, elaborată cu sprijinul opoziției liberale din România, conduse de D. A. Sturdza. Ea avea ca destinație principală guvernele de la Viena și Berlin și urmarea utilizarea alianței României cu Puterile Centrale „pentru a soluționa dezideratele românilor din Austro-Ungaria potrivit programului din 1881. Iar dezideratul esențial este restituiră autonomiei Transilvaniei și aplicarea principiului egalei îndreptățiri naționale.”³⁴ Momentul

³¹ *Idem* 2 / 14 martie 1894, nr. 49, articol „Pasivitatea noastră”.

³² *Idem*, nr. 91, 23 aprilie / 7 mai 1894, articol reprodus sub titlul „Presa maghiară și procesul Memorandumului” din ziarul „Maghiar Ország”.

³³ Nicolae Iorga – Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (De la mișcarea lui Horea până astăzi), vol. II, București, 1915, p. 120.

³⁴ Eugen Brote, *Un memoriu politic. Cestiunea românilor din Transilvania și Ungaria*, București, Tipografia „Voința națională”, 1895, p. 61.

anilor 1890 reprezintă o ciocnire de idei și de acțiune între cele două curente politice, între radicalii și pasiviștii din mișcarea națională.

În pregătirea Memorandumului Alexandru Mocioni îi mărturisește lui Eugen Brote că el (Mocioni) reprezintă o altă direcție politică spunându-i că „Eu am voit, nefiind de acord în unele privințe esențiale cu spiritul Tribunei, să-l schimb... și a pregăti astfel calea pentru opera mare a concentrării tuturor elementelor naționale. M-am convins că ajungerea acestui scop e o absolută imposibilitate.”³⁵

În luna ianuarie 1890 la Budapesta Alexandru Mocioni aflat sub presiunea curentului popular, alimentat de ziarele din Sibiu, a declarat de față cu Vincențiu Babeș lui G. Pop de Băsești și Iuliu Coroianu poziția lui față de Memorandum: „Eu sunt de fapt între voi și cu voi, nu cereți însă categoric de la mine acum să intru formal în Comitet și să iau președintele, căci nu este încă timpul și aș greși în contra convicțiunii (convingerii N.A.) dacă aș proceda astfel.”³⁶

Memorandumul este o operă comună a oamenilor politici români care-și asumă în întregime conținutul său, dar și urmările politice de lungă durată și pe cele juridice ale momentului. Alexandru Mocioni se înscrie în mișcarea memorandistă datorită activității sale recunoscute atât în parlamentul Ungariei cât și în calitatea de conducător al mișcării politice românești din Banat, Ungaria și Transilvania fiind considerat de către opinia publică drept principal purtător de opinie. Disensiunile legate de momentul prezentării Memorandumului sunt foarte mari, astfel că Alexandru Mocioni începe să fie privit aproape cu dușmănie și ajunge să fie catalogat drept „nobil maghiar” de către Ioan Bianu într-o scrisoare către Eugen Brote: „Dar noi?! Să stăm mereu pe loc, să umblăm ca pe ouă, spre a nu supăra nici pe Brediceanu, nici pe Babeș, nici pe Magyar nemzeti magnas philosophus de Mocsonyi Sandor”³⁷. Era acuzat el, cel care în anul 1865 la propunerea contelui Zichy, cancelar aulic al Ungariei de a accepta ridicarea familiei la rangul de magnați ai țării, răspundea că „spune-i să-mi dea cel puțin pace, căci cei de sus ne cred netrebnici sau nebuni și nu știu că ne-ar fi rușine de a ieși între oameni cu titlul de comite(graf) pe cât timp ține mizerabila situație de azi a națiunii române.”³⁸

De aceea era obligatoriu și necesar ca el să participe ca lider al mișcării memorandiste, însă o serie de oameni noi, tribuniștii, au văzut că gruparea Babeș-Mocioni dorește amânarea prezentării Memorandumului și dacă în perioada 1887–1891 Mocioni a fost chemat cu insistență la elaborarea și prezentarea Memorandumului, după 1891 presiunile exercitate asupra lui au fost foarte mari atât prin presă cât și prin obligarea lui Vincențiu Babeș de a se retrage din fruntea partidului. În același timp această stare de fapt nu trebuia să ducă la sciziunea partidului. Într-o scrisoare din 1889 Iuliu Coroianu arată că Alexandru Mocioni poate fi liantul politic care să-i unească pe toți românii din monarhie.

„Rămână între noi, te rog, – dară la tot cazul doream a comunica conceptul memoriei alului cu dl Mocsonyi Alexandru, pentru că doresc să fie o espunere corespunzătoare, acela al tuturor românilor din Ungaria, și d-sa poate să aibă unele dorințe cari să le reclame interesele românilor de peste Meseș și a celor din Banat.”³⁹ Apoi el insistă: „Trebuie mai încolo să ne fie completat comitetul, și iată Al. Mocioni nu intră!”⁴⁰ Arată apoi că este necesar și

³⁵ Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1894–1914)*, vol. II, Ed. Facla, Timișoara, 1982, p. 137.

³⁶ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 58.

³⁷ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.*, Ioan Bianu către Eugen Brote, București, 29 ianuarie/10 februarie 1891, p. 157.

³⁸ Vincențiu Babeș, *Noțițe biografice asupra vieții și activității decedatului Andrei Mocioni(Mocsonyi)*, București, Tipografia Academiei Române (Laboratorii Români), 1883, p. 40.

³⁹ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.*, Iuliu Coroianu către Vincențiu Babeș, Cluj, 1889, 12. I, st. n., p. 120.

⁴⁰ *Idem*, Cluj, 1889, martie 19, p. 119.

obligatoriu ca Mocioni să conducă cu prestigiul său marea acțiune politică care se prefigurează: „La tot cazul, rostește timpul când toți factorii independenți români datori sunt a veni în lupta noastră dreaptă și cu cea mai mare căldură va saluta toată suflarea adevărată de român pe ilustrul nostru bărbat Alexandru Mocioni dacă ne va veni cu vaza și autoritatea și mai ales cu talentele sale excelente întru ajutor.”⁴¹

Eugen Brote constată cu amărăciune că Alexandru Mocioni nu se decide încă să intre în acțiune: „Domnul Mocioni le-au promis că va intra și el în comitetul național, dar – acum încă nu.”⁴²

Clarificarea și regrouparea forțelor politice în legătură cu timpul la care să se prezinte Memorandumul s-a lămurit în ședința Comitetului din 30 martie 1890 de la Budapesta în care gruparea Mocioni-Babeș este percepută drept ostilă și are loc o reorientare a conducătorilor români în ceea ce privește grăbirea momentului prezentării lui. „Publicul român era de dat să vadă în fruntea acțiunilor pe corifeii noștri politici, între cari Mocsonyi – Babeș ocupau primul loc, și pe archierei. Am învins, o singură dată am pus episcopii la picioare, și am nimicit cu desăvârșire nimbul și puterea lui Mocsonyi – Babeș. Nu reușim, am pierdut noi, care am rămas să fim fruntea mișcării politice naționale. Mai mult, căci am pierdut cauza. Dacă Curtea de la Viena refuză în orice chip primirea memorandumului, precum o vestește domnul Mocsonyi, situațiunea noastră devine foarte grea. Maghiarii triumfează, dar trimfează și Mocsonyi – Babeș, episcopii se fac și mai puțin timizi decât sunt și nouă nu ne rămâne decât să părăsim terenul. Vom avea curagiul și tăria a smulge frânele din mâinile lui Mocsonyi – Babeș și a le lua noi în mână astăzi pentru a îmbrânci mâne din cauza multelor nevoi ce ne apasă? Maghiarii, Mocsonyi – Babeș, episcopii și dacă voești și Coroana, se află cu toții într-un lagăr; numai noi cu poporul stăm la mijloc. Cu un cuvânt să ne tragem bine seama despre aceia ce voim să facem și să mergem cu toții într-o direcțiune.”⁴³

În vara anului 1890 Alexandru Mocioni dorește să se publice un Memorandum, dar care să nu fie adresat împăratului, ci opiniei publice europene. „Domnul Babeș acum vrea memorandum, dar un memorandum țapăn, care să nu se aștearnă Coroanei, ci să se publice cu motivarea pentru ce nu se așterne Coroanei. Coroana în înpregiurările de astăzi este neputincioasă și nu voim să o aducem în pozițiunea a da plângerea și cererea noastră în mâna conțelului Szapary (Szapary Gyula – prim ministru maghiar în perioada 17 martie 1890 – 9 noiembrie 1892).”⁴⁴

În același timp presa străină, mai ales cea germană începe să vorbească despre Memorandumul românesc arătând însă și dilema în care se găsea mișcarea memorandistică românească, dilemă dublă privind momentul și adresantul. „Aveam să așternem la Coroană gravamine politice în numele românilor. Dar în contra acestora erau: clerul înalt, Babeș, Mocsonyi, cu garda lor, Cosma cu „Telegraful” și Mureșan cu „Gazeta”....Dovadă că am făcut bine cu acele declarațiuni este presa vieneză și berlineză. Preste tot nici când nu s-a scris atâta în străinătate despre noi ca acum și obiectul discușiunilor jurnalistice sunt tocmai acele declarațiuni și memorandumul. Wiener Abendpost, Fremdenblatt, Presse, Vaterland, Politik, Nord Deutsche Allgemeinezeitung, Kreuzzeitung – toate vorbesc despre noi.”⁴⁵

Poziția lui Alexandru Mocioni este foarte aspru judecată de către Vasile Goldiș, care-l condamnă pe Mocioni mult prea aspru, cu cuvinte grele, chiar dacă articolele sale ar fi numai pamflete politice:

„Se înființează Tribuna, oportuniștii români sunt dați în lături și începe a se manifesta puternic adevărata voință a poporului românesc. Oportuniștii care scriau serii de articole pentru solidaritatea românilor, înșiși sparg această solidaritate și resping de a merge

⁴¹ *Idem*, Iuliu Coroianu către Vincentiu Babeș, 16/28 ianuarie 1890, p. 185.

⁴² *Idem*, Eugen Brote către Ioan Bianu, Sibiu, 20 februarie 1890, p. 137.

⁴³ *Idem*, Eugen Brote către Ioan Bianu, Sibiu, 20 aprilie 1890, p. 134–136.

⁴⁴ *Idem*, Eugen Brote către Ioan Bianu, Sibiu, 29 iunie 1890, p. 144.

⁴⁵ *Idem*, Eugen Brote către Ioan Bianu, Sibiu 4 noiembrie, 1890, p. 146–147.

dimpună cu majoritatea Conferinței de la 1890 cu Memorandul la tron. Acest pas al lor este încheierea politicii de umilire și slugărie a unui popor. Politica lui Babeș-Mocsonyi era izvorâtă din neîncredere în viitorul românilor. Acțiunile politice erau tocmai din această cauză teoretice.”⁴⁶

Acțiunile politice ale lui Mocioni și momentul în care să fie prezentat Memorandumul sunt criticate și de către Coriolan Brediceanu, care pare a-l acuza chiar de colaborare cu guvernul maghiar:

„De ce nu li se comunică cauzele pentru <<Nu presează>>! Poate nu voește Mocioni să-și strice cu cercurile din Casina maghiară! Lupta între Tribuna și Luminătorii nu le place oamenilor îngrijiți pentru cauză, eară eu am frecat sub nas ocasiunea dată – că nu vor putea nici când rectifica cei din <<Grup>> – că au constrâns pe Mocioni a-i părăsi, și cu asta a amintit fraza <<că Mocioni e prea rezervat>>”⁴⁷

Conflictul dintre cei de la „Tribuna” din Sibiu cărora li se alătură și George Pop de Băsești și Ion Rațiu, și gruparea Babeș-Mocioni, pe tema Memorandumului a intrat în faza decisivă la sfârșitul anului 1891 și s-a terminat prin Conferința Națională din 8–9 / 20–21 ianuarie 1892 în favoarea primilor. Alexandru Mocioni nu era împotriva ducerii Memorandumului la Viena, ci împotriva prezentării lui „fără amânare”. El considera ca Memorandumul să fie prezentat „la timp potrivit, când națiunea va fi în posesiunea de suficiente garanții, cari îi asigură o prevenire binevoitoare din partea Coroanei pentru a exopera, prin invocarea intervenției Coroanei o ameliorare în situațiunea sa politică silnică”.⁴⁸ Conferința Națională de la Sibiu s-a desfășurat totuși sub semnul unității între gruparea lui Mocioni (moderată) și cea a lui Ion Rațiu (radicală) dovedind o maturitate politică a mișcării naționale românești din Austro-Ungaria. Conferința Națională a însemnat un moment deosebit pentru revitalizarea și dinamizarea mișcării naționale.

Poziția lui Alexandru Mocioni asupra aceste probleme este amănunțit expusă în scrisoarea din 15/26 august 1891 pe care o adresează comitetului central al P. N. R. Din păcate membrii Comitetului au refuzat să asculte textul acestei scrisori, după cum reiese din epistolele adresate de Eugen Brote către Ioan Vianu și George Pop de Băsești: „Domnul Babeș a venit iarăși cu o scrisoare a domnului Mocsonyi către comitet. Comitetul a respins cu majoritate de voturi această scrisoare fără a lua notă de ea. S-a vorbit apoi despre dualismul maghiaro-român, despre alianțele cu Kossuthiștii, despre pactările cu guvernul, etc. Rezultatul final: oamenii sunt foarte indignați atât de „ilustrul” Mocsonyi, cât și de „magnificența” Babeș, dar cu toate astea, foarte zăpăciți.”⁴⁹ Scrisorile arată că ruptura din cadrul conducerii PNR era pe cale să se producă. „Domnul Mocsonyi, care ține sub demnitatea sa, a fi între noi, ne trimite earăși o scrisoare. D-l Babeș stăruie ca înainte de toate să citească această scrisoare. De data asta Comitetul refuză într-o formă puțin măgulitoare pentru d-l Mocsonyi citirea scrisoarei. Remarcabil și caracteristic pentru situațiune e, că aderenții pentru așternerea memoriului au mai sporit. Afară de aceia s-a mai format o nouă fracțiune în sânul Comitetului, care s-a desfăcut de d-l Babeș. În ședința a doua, duminică, a fost atacat Babeș pentru dualismul maghiaro-român. Membrii s-au despărțit cu impresia, că e timpul suprem, ca domnul Babeș să plece dintre noi, să ne dea pace cu solidaritatea și disciplina și să ne lase sa putem lucra în liniște la cauza noastră națională.”⁵⁰

În prima parte a scrisorii de la bun început Mocioni face distincție între un memorandum prezentat opiniei publice pentru a arăta situația românilor din Transilvania și un memo-

⁴⁶ *Idem*, Vasile Goldiș despre Memorandum, p. 101.

⁴⁷ *Idem*, Coriolan Brediceanu către Vincențiu Babeș, Lugoj, 22 februarie 1890, p. 130.

⁴⁸ Prof. Dr. Aurel E. Peteanu, *Dr. Alexandru de Mocsonyi 1841–1909, cu prilejul împlinirii a 25 ani dela moartea sa*, 1934, Tipografia Corvin, Lugoj, p. 55.

⁴⁹ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.*, Eugen Brote către Ioan Vianu, Sibiu, 26 octombrie 1891, p. 170–171.

⁵⁰ *Idem*, Eugen Brote către George Pop de Băsești, Sibiu, 28 octombrie 1891, p. 173.

rand care trebuie prezentat tronului. Despre primul el crede că nu sunt discuții în cadrul comitetului central. Mocioni este îngrijorat de agitațiile din sânul partidului, în viața lui internă, agitații care pot duce la un scandal politic. Poziția sa a fost aceea ca el „s-a condus și se va conduce totdeauna numai după postulatele, dorințele și aspirațiunile poporului roman”⁵¹. Atrage atenția comitetului central că discuțiile interne ale partidului nu trebuie prezentate publicului. Ele pot fi prezentate în publicului doar cu autorizarea comitetului central și cere o întărire a disciplinei de partid. „Indiscrețiunile și mistificările, suspiciunile și calomniile, injuriile și denunțurile, aceste sunt armele acestei agitațiuni. Eu cred că, chiar și aceea care s-au folosit de aceste arme nu vor afirma că le-au luat din arsenalul bunei cuviințe politice”⁵². Mocioni este de părere că toate problemele care nu-și găsesc dezlegarea satisfăcătoare în cadrul comitetului central al partidului, să fie prezentate conferinței naționale „care nu numai că este genuină și fidela reprezentanță a opiniei publice a națiunii, și tot odată e prin aceasta și recunoscută ca atare”. Solidaritatea națională trebuie să fie cea mai bună armă împotriva agitațiilor din sânul partidului. „Căci în timpul când avem să luptăm pentru existența noastră națională, chestiunea solidarității naționale stă mai sus de oarecare chestiune controversă, și disciplina de partid, pe care se bazează și partidul nostru, ca orice altul, stă mai pe sus decât convingerile individuale”⁵³.

Alexandru Mocioni remarcă faptul că în Memorandum se renunță la dreptul istoric în favoarea dreptului natural, argumentele provenind din principiul majorității, concentrându-se asupra dualismului și a urmărilor lui pentru români.

Cu toate acestea Alexandru Mocioni a rămas totuși în expectativă. El a continuat să creadă în această perioadă a anului 1891 în posibilitatea realizării unui eventual compromis între guvernul maghiar și mișcarea națională a românilor din Transilvania și Banat după modelul celui făcut între maghiari și croați în 1868. Alexandru Mocioni propunea o amânare a trimerii Memorandumului gândindu-se că nu este de actualitate o eventuală rupere de Împăratul Frantz Iosif și de „loialismul” românilor față de dinastia de Habsburg. Alexandru Mocioni nu accepta un eventual eșec, pentru că eșecul nu ar fi unul personal, ci al întregii națiuni române. El remarcă faptul că într-un asemenea demers nimeni nu poate da românilor garanții de reușită, iar o nereușită ar crea o mare satisfacție în anumite cercuri guvernamentale din Viena și Budapesta. El a considerat această acțiune drept o continuare a programului revoluționar de la 1848 și a revoluției române transilvănene de la 1848–49. Alexandru Mocioni s-a dovedit în final de acord cu acțiunea memorandistă, declinându-și însă orice răspundere pentru urmările negative ale acestei hotărâri. El credea și simțea că habsburgii nu vor modificarea actului de la 1867. De asemenea el credea sincer că guvernul liberal al primului ministru Zsary va atenua politica națională de dinainte.

Alexandru Mocioni acceptă ideea ca Memorandumul nu propune răsturnarea regimului politic, a ordinii existente, ci cere autonomia, contesta dualismul și are caracter democratic. El subscrie ideilor Memorandumului, criticând legea electorală, legea naționalităților, cere recunoașterea românilor ca națiune politică, folosirea limbii române, autonomia bisericească, o lege a presei corectă și renunțarea la dualism.

Atât Alexandru Mocioni, cât și Vincențiu Babeș deși sunt de acord cu Memorandumul, caută o amânare a lui. Alexandru Mocioni a fost invitat de conducerea Partidului Național Român, de către Ioan Rațiu, Iuliu Coroianu, Vasile Lucaciu și Gheorghe Pop de Băsești să revină în fruntea mișcării naționale și să se implice în problema Memorandumului. Într-o scrisoare a lui George Pop de Băsești către Vincențiu Babeș, primul afirmă că: „Trebuie să-ți amintesc din capul locului, că după diferențele cari s-au ivit în sânul Comitetului național

⁵¹ T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Sibiu, vol. VII, p. 457.

⁵² Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939, p. 280.

⁵³ *Ibidem*, p. 279.

în dată după constituirea lui în anul 1887, în urma cărora tu te-ai retras din acel Comitet, eu am fost carele cu amiciei mei dr. Raț, Coroian și dr. Lucaciu – nu fără de precarea altor amici, – am stăruit cu totdedinsul să te înduplecam, ca să reintri în Comitet, având speranță de-al videa între noi și pre amicul nostru Al. Mocioni, spre care scop ne-am dus și în persoană, și cu întreg Comitetul la Budapesta, ca să luăm în triumf între noi. Tu ai reintrat, pe când A. Mocioni a rămas în reserva sa. Și cum se întâmplă, de în mijlocul năzuințelor de a scăpa din această zăpăceală, de a scoate cauza noastră națională din rușinoasa stagnațiune, vii tu cu idei extravagante de „dualism maghiaro-român” cu epistola către „Telegraful român”, și mai vine amicul nostru Al. Mocioni cu epistola sa către Comitet?”⁵⁴

El a căutat, așadar, o amânare a tipăririi și înaintării Memorandumului. El a dorit să evite o confruntare deschisă între români și maghiari, văzând posibil un compromis între cele doua popoare. Contemporanii săi politici însă nu credeau în această formulă. Alexandru Mocioni era un om cu o profunda experiență politică, cu o cunoaștere reală a partidelor politice din imperiu și susținea cu toată puterea că trebuie să existe o coeziune a punctelor de vedere românești, dar și o discreție absolută în acest caz.

În partea a doua a scrisorii Alexandru Mocioni se ocupă de chestiunea memorandumului. Punctul de vedere al omului politic în această problemă era următorul: memorandumul să se trimită tronului la timpul potrivit, dar o problemă peste care nu se poate trece cu vederea era aceea de a se vedea ce se înțelege prin timp potrivit sau nepotrivit. Răspunsul la întrebare se poate da, scrie Mocioni, lămurind mai întâi care este scopul acestui act. Părerea sa în acest sens era următoarea: „Cel ce ia în serios lucrurile serioase, nici un moment nu poate fi la îndoială, că scopul pe care națiunea poate să-l aibă în vedere la o eventuală prezentare a unui memorandum la tron, nu poate fi acela de a provoca cu orice preț socoteala între națiune și coroană, pentru a putea merge mai departe, ci scopul moralicește și politicește singur admisibil pentru asemenea act, nu poate fi altul decât: prin invocarea intervențiunei coroanei o analizare în situațiunea sa politică de nevoie”. Dacă acesta e scopul, atunci putem afla mai ușor și timpul oportun pentru reprezentarea memoriului la împărat. „Timpul oportun pentru prezentare nu poate fi altul decât momentul, în care succesul ținut pare garantat națiunii, cu alte cuvinte: momentul potrivit obținerea memorandumului la tron ar fi acela când națiunea va fi pusă în posesiunea de destule garanții, care îi asigură o prevenire binevoitoare în partea Coroanei”. Mocioni caută cu orice preț eliminarea eșecului din această acțiune de protest. Eșecul, spune el, ar fi influențat nefavorabil raportul dintre națiune și monarhie și ar produce o depresiune sensibilă a simțului de demnitate, după expresia sa, a națiunii. Sunt necesare discuții prealabile susținea el, tranzacțiuni dinainte preparate. „Dar fără astfel de tranzacțiuni prealabile subșternerea memorandumului la tron n-ar fi decât un act de minoritate politică pe care anumite cercuri din Viena și Budapesta nu ar lipsi a le estompa fiecare în modul său, dar care neapărat ar compromite vreo reputațiune morală și politică a națiunii”⁵⁵.

El a înțeles că împăratul, curtea și clasa politică conducătoare din imperiu nu vor accepta de bună voie niciodată cererile conținute în Memorandum. Acest lucru îl înțeleseseră și alți membri ai familiei sale, este vorba de Andrei, Petru, Ion și Lucian Mocioni după ce au prezentat în 13 februarie 1849 „Memoriul națiunii române din Marele Principat al Transilvaniei, Banat, din părțile vecine ale Ungariei și din Bucovia”. Alexandru Mocioni arată că românii nu trebuie să-și mai lege soarta nici de Viena și nici de Budapesta, ci de singurul centru de gravitație natural, care era Bucureștiul.⁵⁶

⁵⁴ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.*, George Pop de Băsești către Vincentiu Babeș, Băsești 10.11.1891, p. 180.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 282.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 282.

⁵⁶ Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întâmplări*, îngrijire de ediție, note și comentarii de Valeria Căliman și Șerban Polverejan, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 244.

Mișcarea politică a românilor din Austro-Ungaria a fost influențată și de către frații din sudul Carpaților. După războiul de independență din 1877–1878 și după proclamarea Regatului, România era considerată de către românii din Transilvania și din Ungaria drept un punct de sprijin. Totuși situația era destul de complicată, pe de o parte din cauza sprijinului opiniei publice și a unor personalități politice din România față de românii din dubla monarhie, iar pe de altă parte din cauza prezenței României în rândul Puterilor Centrale. Astfel că: „având în vedere că sunt mai mulți români în cuprinsul țărilor Coroanei Austro-Ungare decât în afară de ele, capacitatea militară și aspirațiile vădite – ale României – nu pot fi binevenite pentru oamenii de stat de la Pesta și de la Viena.”⁵⁷

La 6 mai 1892 Vasile Lucaciu și Iuliu Coroianu au avut o întrevedere cu Regele Carol I cu prilejul întrevederii pe care au solicitat-o și au obținut-o. Ei au prezentat monarhului României conținutul și scopul Memorandumului, momentul prezentării și au explicat rațiunile prezentării sale la Viena și nu la Budapesta.

„Maiestate! Românii din *Regatul Ungariei*, *fii credincioși ai națiunii și cetățeni loiali ai patriei*, au urmărit și urmăresc cu tărie acea linie de conduită politică, care este după convingerea noastră, a tuturor, singur conducătoare la scop, la fericirea patriei, a neamului nostru, și spre gloria înaltei Casei domnitoare a habsburgilor [...] și azi avem bucuria de a vă vesti, Maiestate, că românii din Regatul Ungar au decis în unanimitate în conferința noastră electorală din 20–21 ianuarie a.c. ca să adreseze la Maiestatea Sa monarhul nostru, un memorandum în care să se cuprindă toate gravaminile națiunii române, să se arete situațiunea politică ce ni i-au creat, și să propună Maiestății Sale justele noastre postulate, dovedind că situațiunea noastră, au ajuns să fie nesuferibilă, și cerând intervenirea Maiestății Sale spre îndreptarea relelor.

- Maiestatea Sa: Eu sum de părere, că la Viena nu veți fi primiți, și veți fi îndrumați să-l prezentați la Budapesta.

- Cioroianu: Maiestate, asta nu o putem ști, dar noi vom încerca întâi să-l prezentăm în Viena, și acolo vom vedea, cum avem să ne procedăm mai departe.

- Maiestatea Sa: Ei bine, n-ar fi mai consult ca să prezentați memoriul tot cu această ocaziune? (8 iunie 1892)

- Lucaciu: Nu credem, Maiestate, să fie lucru oportum pentru noi, deoarece memoriul nostru e îndreptat chiar contra sistemului politic azi în vigoare, apoi mai vine și acea împregiurare, că în Budapesta am fi insultați și batjocoriți, fiind acolo spiritul public de tot corupt prin șovinismul ce domnește în țara noastră.”⁵⁸

Situația românilor transilvăneni era urmărită cu atenție și de către diplomația germană astfel că după procesul Memorandumului Ministerul de Externe german a solicitat o poziție oficială ambasadorului român la Berlin. Într-un comunicat al ministrului secretar de stat Marschall care trimite memoriul guvernului României privind problema românilor transilvăneni înmănat de către ambasadorul Ghica la Berlin se subliniază faptul că problema este importantă pentru pacea europeană, pentru monarhia austro-ungară și pentru orientarea viitoare a politicii externe românești. „Guvernul ungar a fost atenționat de către noi în repetate rânduri asupra pericolelor provenite din politica maghiară față de românii transilvăneni, noi regretăm, acum și anterior, situația creată în Transilvania, prin miopia șoviniștilor maghiari.”⁵⁹

⁵⁷ Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, București, p. 320, articol citat din ziarul „The Morning Post”, din 1 oct 1877.

⁵⁸ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.*, Convorbirea lui Vasile Lucaciu și Iuliu Coroianu cu regele Carol I, 4 mai 1892, p. 198–200. Potrivit istoricilor Ghoerge Nicolae Căzan și Șerban Rădulescu-Zoner, în lucrarea „România și Tripla Alianță (1878–1914)”, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 203, Vasile Lucaciu și Iuliu Coroianu, deși au solicitat o audiență regelui Carol I spre a interveni pe lângă împăratul Francisc Iosif pentru primirea delegației memorandiste, regele a refuzat să-i primească și să facă vreo intervenție la Viena și le-a transmis să nu înainteze Memorandumul.

⁵⁹ Teodor Pavel, *op. cit.*, p. 137.

În procesul care se pregătea la Cluj și avea o clară tentă politică, ziarul „Dreptatea” afirmă despre cauză că: „este atât de avansată, încât jurații adevărați și imparțiali nu mai sunt aceia care exprimă verdictul formal de <<vinovat>>, ci este întreaga lume civilizată, care cu interes, atențiune și îngrijorare urmărește toate evenimentele. Să prefacem sala de pertractare în parlament și să dăm ocaziune lumii civilizate să judece asupra luptei naționale și politice care se încinge la noi.”⁶⁰

Datorită poziției pe care a avut-o timp de mai mulți ani, diferită față de inițiatorii și conducătorii mișcării memorandiste, Alexandru Mocioni a refuzat din punct de vedere principial să fie apărător al lui Ioan Rațiu la acest proces. „De răspunsul domnului Alesandru Mocioni dat Comitetului la provocarea ca să primească apărarea au fost consternați. Tristă aparență, a fost tot mai tare simțită desbinarea.”⁶¹

Procesul a demonstrat opiniei publice că Memorandul era însușit și apărât de întreg poporul român din Transilvania. Președintele Partidului Național Român, dr. Ioan Rațiu, spunea la proces următoarele: „ceea ce se discută aici, domnilor, este însăși existența poporului nostru român, existența unui popor nu se discută, se afirmă. De aceea, nu ne e în gând, să venim înaintea D-voastră să dovedim, că avem dreptul la existență. Într-o asemenea chestiune nu ne putem apăra în fața D-voastră, nu putem decât să afișăm în fața lumii civilizate sistemul asupritor care tinde să ne răpească ce un popor are mai scump: Legea și Limba! De aceea, nu mai suntem aici acuzați, suntem acuzatori.”⁶²

Rubin Patiția descrie momentele de înălțare pe care le-a trăit la Cluj în drumul spre sala tribunalului, știind că va fi condamnat: „Nu sperasem însă nici unii că poporul țaran românesc să se prezentese în Cluj în acel mare număr, în care, în ziua de 7 mai inundară stradele și piața Clujului. [...]”

Aclamațiuni nesfârșite și strigătele poporului „Al nostru e Memorandul” zguduiau aerul. Și ungerii stau uimiți și încremeniți la acest imposant aspect și avânt național. Noi cei din Comitet încă am fost surprinși și cu lacrimi de bucurie străbăteam prin marea mulțime. Sunt rari în viața omului și mai rari în viața unui popor astfel de momente. Simțul ce-mi pătrunse peptul este un ce nedescris; ești gata a primi cu bucurie chiar și lovitura de moarte, pentru că ești convins, cum că un popor atât de conștiincios nu va peri. (Pag. 321)”⁶³. În anul 1897 Barbu Ștefănescu Delavrancea spunea despre activitatea memorandistică „să nu uităm că, așa cum a fost mișcarea noastră de la 1892 încoace, cu părțile ei bune și negative, ea va constitui odată, o epocă în istoria luptelor noastre naționale.”⁶⁴

Din România a sosit o propunere nerealistă și neaplicabilă: „după ce 14 delegați ai Memorandumului, trimiși în fața curții cu jurați din Cluj, sunt condamnați la închisoare (15 mai 1894), D. Sturdza îi sfătuiește să se sustragă de la pedeapsă și să transporte centrul acțiunii lor în București.”⁶⁵

Ziarul „Dreptatea” reproduce articole din presa germană în care se arată că: „lumea nu voiește să știe de cetățeni de clasa întâia și a doua, nu poate să facă deosebiri între națiuni de clasa întâi și clasa a doua într-una și aceeași comunitate, nu poate, ca folosirea unei limbi a unei națiuni să fie împiedicată sau oprită de dragul altei naționalități.” Comentariul ziaru-

⁶⁰ „Dreptatea” nr. 64 din 23 martie / 4 aprilie 1894, articol „Să ne pregătim”.

⁶¹ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.*, Coriolan Brediceanu către Vincențiu Babeș, Lugoj, 6 februarie 1894, p. 246.

⁶² Z. Pâclișan, *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a românilor din Ardeal*, în revista fundațiilor Regale, I, (1934), nr. 5, p. 345, *apud*. Nicolae Cordoș, *Memorandul din 1892 și semnificația lui politică*, în „Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar”, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 228–229.

⁶³ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.*, p. 340, din „Însemnările autobiografice (1895) ale lui Rubin Patiția.

⁶⁴ „Tribuna”, Sibiu, nr. 256, 18/30 noiembrie, 1897.

⁶⁵ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866–1900)*, București, Socec&Co, 1925, p. 311.

lui „Dreptatea” este „O normă pe cât de frumoasă pe atât de adevărată! Cum stăm noi în statul nostru o știm prea bine. Când cerem să ni se respecte limba statul ne răspunde cu Vațul și Seghedinul.”⁶⁶

De altfel Alexandru Mocioni ajunge să fie acuzat că ar dori să pună mâna pe conducerea PNR având în vedere și faptul că mulți membrii marcanți ai conducerii se aflau în închisoare. După cum declară Daniil Popovici: „Ba am mers chiar cu un pas mai departe și am stăruit ca direcției Mocioni & co ieșite acum pe față, să i se deie chiar în adunare, în o formă potrivită, desavuarea meritată. Dacă după aceste treceri urmau și ale celorlalți, hotărât că nu mai ajungeam să mai ținem adunări impozante de alegători, nici să mai facem bărbătești rezoluțiuni pentru afirmarea programului nostru național, din simplul motiv pentru că terenul rămâne în exploatarea exclusivă și de nimeni mai departe contestată a coaliției Mocionyi – Mureșianu – Munteanu – boala zamistă care, punând odată mâna pe cârmă nu o-ar mai fi scăpat din mână, și în legătură și armonie cu „ungurii dumneavoastră de acolo” și cu „boierii noștrii pe aici”, ar fi isbutit să creieze o situație, deși artificială, totuși destul de periculoasă...”⁶⁷

După 1894 mișcarea politică românească din Austro-Ungaria a cunoscut însă momente de criză. Această criză era previzibilă, dar ea a fost amânată de solidaritatea românilor generată de pregătirea mișcării memorandiste și de procesul de la Cluj. Apoi însă PNR a cunoscut o serie de frământări la care se referă și Alexandru Mocioni care: „declară că nu a pus piedici politicii memorandiste, ci „s-a mărginit să declare de la sine orice responsabilitate pentru urmările acestei politici, lăsând-o cu totul pe seama Comitetului compus din elemente omogene și retrăgându-se în rezervă. Acum, însă nu poate să nu constate starea de dezorganizare internă care paralizează puterea noastră de acțiune.””⁶⁸

Între membrii comitetului PNR era pe moment o mare neîncredere. Ion Rațiu încearcă o reconciliere prin Alexandru Mocioni. Mocioni îi răspunde printr-o scrisoare de la Birchis în 6 aprilie 1896 că Rațiu ar trebui să lămurească dacă „între ei doi antagoniștii de ieri, există astăzi acel acord de vederi ce face posibilă o lucrare comună, sau mai sunt încă deosebiri.”⁶⁹

Alexandru Mocioni, cu inteligența politică de care era caracterizat, „a găsit formula cea mai fericită ce a exprimat și a explicat situația și dilema în care s-a găsit practic mișcarea națională a românilor în timpul perioadei memorandiste. El a afirmat că nu există ca românii să nu facă o prostie, deci să ducă o petiție ca să-l părăscă pe Rege la Împărat și pe unguri la monarhul și prietenul lor, iar maghiarii să nu facă una și mai mare adică să-i închidă pentru atâta lucru.”⁷⁰

Alexandru Mocioni a fost acuzat de către conducătorul Partidului Național Liberal din România și de faptul că ar fi primit subvenții prin Liga Culturală de la guvernul conservator român pentru a crea un nou partid politic românesc în Transilvania și Ungaria. „Apărând Liga Culturală, care a subvenționat acțiunea Memorandumului, de ingerințele guvernului conservator, Sturdza încearcă să-l compromită prin învinuirea de subvenționare a unei fracțiuni a conducerii Partidului Național Român (Babeș-Mocioni) care – credea el – în timp ce comitetul se afla în închisoare, cocheta cu guvernul ungar pentru înființarea unui partid

⁶⁶ „Dreptatea” din 29 octombrie / 10 noiembrie 1894, nr 236, articol din Norddeutsche Allgemeine Zeitung cu titlul „Egala îndreptățire a limbilor naționale”.

⁶⁷ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.* Daniil Popovici Barcianu către Septimiu Albini, Vacz, 2.12.1894, p. 328.

⁶⁸ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *op. cit.* Daniil Popovici Barcianu către Septimiu Albini, Vacz, 2.12.1894, p. 328.

⁶⁹ Ioan Georgescu, *Doctor Ion Rațiu (1828–1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Tipografia „Foaia poporului”, Sibiu, 1928, p. 175.

⁷⁰ *Idem*, p. 175.

⁷¹ Dumitru Suci, *Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 2004, p. 291.

moderat.⁷¹ De asemenea, în urma poziției pe care a avut-o în mișcarea memorandistă, ziarul „Tribuna” îl acuză că face parte din aristocrație, că este membru al „Casinei naționale” din Budapesta, că are legături de familie cu marile familii ungurești și că „guvernul Ungariei nu are deci motive de a se îngriji prea tare de solidaritatea românilor, nici de noul partid românesc, atâta vreme cât Mitropolitul Miron Romanul și Alexandru Mocioni se aflau în fruntea lui.”⁷²

Memorandumul din 1892, eliberat de istorism și confesionalism, prelungirea programului revoluției de la 1848–49 din Transilvania înseamnă sfârșitul petiționarismului românesc. Analizând mișcarea memorandistă cu suiburile și coborâșurile ei, acțiunile de clarificare ale tacticilor de urmat, de prezentare sau nu a Memorandumului, încercările liderilor tineri de a impune noi tactici și forme de luptă politică, se poate concluziona că „viitorul va aparține activismului și nu tacticii petiționarismului prăfuit, a memoriilor înaintate unui monarh legat de mâini și de picioare, de constituționarismele exclusiviste din punct de vedere național unguresc și austriac.”⁷³

După procesul din 1894 românii le mai rămâneau în cadrul statului ungar, în condiții tot mai aspre, atât o nouă formă de luptă politică a activismului cât și speranța că lacrimile trecutului „vor fi avut și ele o parte în pregătirea vremurilor ce au urmat. Căci – după sfintele scripturi – cei ce seamănă întru lacrimi vor secera întru bucurie.”⁷⁴ După cum aprecia Liga Culturală la sfârșitul secolului XIX în Austro-Ungaria era vorba „de constituirea naționalităților în individualități puternice de Stat, în state libere, suverane. Aceasta e dorința fiecărui popor și oricine cunoaște origine, natura și bazele multiple ale acestei mari și complicate chestiuni naționale va înțelege că ea nu se poate rezolva decât în întregimea ei, niciodată parțial, fragmentar, paleativ.”⁷⁵ De altfel aceiași idee o are și Alexandru Mocioni, care afirmă în preajma procesului memorandiștilor faptul că „suntem tari pentru că putem jertfi și suporta jertfele, iar libertatea din temniță va răsări.”⁷⁶

Alexandru Mocioni era convins că prin instituirea unui stat de democrație reală în Ungaria dualistă se putea realiza emanciparea națională a românilor transilvăneni. El a militat pentru spiritul de toleranță interetnic, sesizând și argumentând că ruina statului dualist va fi cauzată de intoleranța guvernărilor maghiare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

L'ATTITUDE D'ALEXANDRU MOCIONI À L'ÉGARD DU MÉMORANDUM

Résumé

Cette contribution se donne pour but de jeter un furtif regard sur l'activité politique d'Alexandru Mocioni pendant les deux dernières décennies du XIXe siècle – une étape extrêmement importante du mouvement politique des Roumains de l'Empire Autriche-Hongrie.

L'idée politique fondamentale d'Alexandru Mocioni, relativement au progrès de l'humanité, a été de solutionner la cause nationale roumaine autant par l'activité parlementaire, que par la proposition d'un mémorandum devant la Cour de Vienne.

Ce mémorandum, œuvre collective de principaux dirigeants du PNR, synthétise les revendications des Roumains, se prononce en faveur de leur autonomie par rapport à la double monarchie, milite pour la légitimité de la nation roumaine et de ses droits politiques.

Alexandru Mocioni soutient la présentation du mémorandum, sous la réserve de trouver «le moment opportun» – garantie indispensable pour que ce document puisse avoir du succès et garantisse des conséquences réellement positives pour les Roumains.

⁷¹ Teodor Pavel, *op. cit.*, p. 51.

⁷² *Idem*, p. 133.

⁷³ Dumitru Suci, *op. cit.*, p. 283.

⁷⁴ Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 281.

⁷⁵ Articol „Noua orientare politică”, în Liga română, anul II, nr. 18, 4 mai 1897, p. 275, în Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga culturală și unirea Transilvaniei cu România*, Ed. Junimea, Iași, 1978, p. 68.

⁷⁶ „Dreptatea”, anul I, nr. 28, 2/14 februarie 1894.